

Исидора Бјелаковић

УТИЦАЈ РУСКОГ/РУСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА НА ЛЕКСИКУ СРПСКИХ КЊИЖЕВНИХ ЈЕЗИКА 18. И 19. ВЕКА*

Тридесетих година 18. века, услед друштвено-политичких прилика, српски књижевни језик (српкословенски) замењен је рускословенским. Истовремено, у српској културној средини (у писаној продукцији) спорадично је почео да се активира и руски књижевни језик. Елаборирани и функционално поливалентни, ови су језици одиграли веома важну улогу у процесу изградње одређених сегмената српског књижевнојезичког лексикона 18. и 19. века – славеносрпског, доситејевског па и вуковског народног. Различити и вишеслојни, ови утицаји би се могли систематизовати и представити у виду неколико категорија: (1) реактивирање наслеђених форми (уз увођење јединица са руском фонолошком лавираношћу), (2) попуњавање лексичких лакуна и формирање терминологије, (3) стилска улога, (4) посредничка улога у процесу позајмљивања стране лексике, (5) творбени узор.

Кључне речи: рускословенски језик, руски књижевни језик, XVIII и XIX век, лексика, славеносрпски језик, доситејевски тип језика, стандардни српски језик.

In the 1730s, due to socio-political circumstances, Serbian Church Slavonic was replaced by Russian Church Slavonic. At the same time, the Russian literary language began to be sporadically activated in the Serbian cultural environment (in written production). As elaborate and functionally polyvalent, these languages played a very important role in the process of building certain segments of the lexicon in one of the Serbian literary languages of the 18th and 19th century – Slavonic-Serbian, Dositayan, and even in the literary language based on Vuk Karadžić's vernacular principles. This paper systematizes and examines various types of the aforementioned influences up to the mid-19th century: (1) reactivation of inherited forms (with the emergence of Russian phonological nuances), (2) filling in lexical gaps and forming terminology, (3) stylistic role, (4) intermediary role in the process of borrowing foreign vocabulary, and (5) formation models.

Key words: Russian Church Slavonic, Russian literary language, 18th and 19th century, lexical system, Slavonic-Serbian, Dositayan language type, Standard Serbian language.

1. СМЕНА СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА РУСКОСЛОВЕНСКИМ И ПОЈАВА РУСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА У СРПској ПИСМЕНОСТИ И КУЛТУРИ. Увођење рускословенског језика – најпре у виду фрагментарних наноса у српској писмености с краја 17. века, а потом и као књижевнојезичког пандана српкословенском језику – институционализовано је и формализовано током мисије Максима Суворова. Овај је процес на територији Јужне Угарске у највећој мери био реализован

* Овај рад изложен је на међународној конференцији *Взаимосвязи русской и сербской культур в зеркале истории образования XVIII – начала XX вв.: люди, идеи, практики, институты. К 300-летию просветительской миссии Максима Суворова в сербских землях*, одржаној у Москви током априла 2025. године (организатори: Институт славяноведения РАН, Матица српска и Российское историческое общество).

до четрдесетих година 18. века.¹ Инаугурација рускословенског језика у српску писменост није, међутим, представљала искључиво замену једног језика високог стила другим (у духу средњовековне диглосије), него је означила почетак и преломну тачку у развоју српске културе уопште – најпре на територијама које су насељавали Срби у Хабзбуршкој монархији, а временом и на читавом српском језичком подручју. У време када се то десило, српско становништво сигурно није ни слутило да ће поступак увођења новог књижевног језика – који је у то време сматран делом сопственог наслеђа² – у потоњим временима довести до много већих и далекосежних промена него да до измене на књижевнојезичкој сцени није дошло.

Другим речима, контрафактивно постављајући прилике код Срба током треће и четврте деценије 18. века, могло би се претпоставити следеће: да није дошло до изражених прозелитичких притиска, те директне угрожености Српске православне цркве и отварања питања идентитетске природе, а због тога и до одлуке о смени једног књижевног језика другим, утицај руске културе не би био у толикој мери присутан у српској средини 18. века – а био је. Поред тога, не би се у тако великом броју увозиле књиге из Русије (чак је аустријски трон у једном тренутку забранио ову делатност плашећи се превеликог утицаја Русије на Србе).³ Увезене књиге, међутим, нису биле писане само на рускословенском него, уколико су биле профаног карактера, и на руском књижевном језику 18. века, што је довело до продора и еманципације овог књижевног језика у српској култури (историографији пре свега) (Ивић 1998: 126–129), а тиме и до појаве полиглосије, која ће своју кулминацију доживети током друге половине 18. века.

Према познатој периодизацији Бориса Унбегауна (1995: 15–21), касније у извесној мери модификованој (в. Толстой 1988: 186–193; Толстой 2004: 68–103), рускословенски језик постао је доминантан књижевнојезички израз (у областима Јужне Угарске) од четрдесетих година 18. века и ту је позицију задржао до краја шездесетих година, када се на сцени појавио славеносрпски језик утирући пут полиглосији коегзистентног типа. Утицај рускословенског и руског језика овим чином, међутим, није престао. У потоњим временима ови су језици представљали узоран модел омогућавајући новим српским књижевним језицима да се све до средине 19. века изграђују и брусе у различитим доменима – синтаксичком, стилском и лексичком.

2. Полиглосија српског 18. века (маргинализација рускословенског и руског језика, промоција славеносрпског). Иако новија истраживања указују на то да се славеносрпски језик (као хибридна структура са елементима

¹ Више о наведеној смени књижевнојезичких идиома и прихватању рускословенског језика в. нпр. у Кулаковский 1903; Младеновић 1989: 9–47; Унбегаун 1995: 22–46; Ивић 1998: 105–125; Толстой 2004: 74–76.

² *А славјански језик је наш језик!*, пише Мојсије Петровић у другом писму упућеном цару Петру Великом 1721. г. (цитат је преузет из савременог превода одломака оба писма која је митрополит Мојсије Петровић послао руском цару Петру Великом 1718. и 1721. г.; в. Младеновић 1989: 10–12).

³ Више о терезијанско-јозефинским реформама школства у Хабзбуршкој монархији и акцијама аустријских власти у погледу тежње ка смањењу руског културног утицаја међу Србима у царству в. нпр. у Херити 1999: 48–56.

рускословенског, српкословенског, руског и српског језика) у рукописној писмености појавио већ тридесетих година 18. века (в. нпр. Бјелаковић 2019а; 2019б), овај књижевнојезички тип доживео је свој потпуни замах три деценије касније, са појавом просветитељства и тежње образованих појединаца (пре свега представника новоформираног грађанства) да позицију књижевног језика заузме идиом који ће бити семантички прозирнији ширем читалачком кругу.⁴ Рускословенски и руски језик су у таквој поставци, природно, били маргинализовани будући да је број оних који су могли да читају текстове на овим језицима ипак био ограничен.⁵ Црквенословенске морфолошке и синтаксичке конструкције те руска фонолошка лавираност онемогућавале су продор овим језицима у шири српски читалачки круг. С друге стране, промовисање просветитељских идеја било је додатно подстакнуто и радом штампарије Димитрија Теодосија у Венецији (од 1761. г.), где је публикован немали број књига на славеносрпском језику (в. нпр. Фин 2012).

Добијајући подршку међу све бројнијим ауторима, славеносрпски се временом србизирао да би се од осамдесетих година 18. века и појаве Доситеја Обрадовића у српској култури конституисао посебан подтип књижевног језика – доситејевски – као резултат новог таласа идеја о увођењу српског народног језика у позицију књижевног. Доситејевски тип језика дефинише се као онај књижевнојезички модел који је у највећој мери на свим језичким нивоима био заснован на српском вернакулару, осим на лексичком и делимично синтаксичком, где су били присутни наноси из руског и рускословенског језика, тзв. славенизми. Не заступајући пуристичке идеје о српском народном језику као одразу нације (које је донео романтизам у 19. веку), Доситеј а потом и његови истомишљеници елаборирали су, дакле, нов књижевнојезички тип уз снажан ослонац на лексикон руског и рускословенског језика, видећи у њима богату ризницу и најједноставнији пут ка интелектуализацији језичког израза, односно (у ширем смислу) пут ка демократизацији и европеизацији српског друштва у целини.⁶ Овај поступак у виду активног ослањања на руску лексику не треба да изненађује јер је систем образовања у Хабзбуршкој монархији и у то време био заснован на рускословенском као језику на којем су се стицала основна знања из читања и писања, а богата литература, која је стизала из Русије утицала је на образоване појединце да рускословенски и руски (свесно или несвесно) прихвате као део свог културног кода.⁷

⁴ Више о генези и структури славеносрпског језика в. у Грицкат 1966; 1987; Младеновић 1978; 1989: 94–100; Ивић 1998: 129–135; Кречмер 2000; Суботић 2004; Толстој 2004; Бјелаковић 2019а; 2019б.

⁵ На слабије познавање рускословенског и руског књижевног језика међу Србима па самим тим и на појаву славеносрпског у извесној мери утицала је и дерусификација српских школа у Хабзбуршкој монархији, као и забрана увоза књига из Русије (в. Павић 1991а).

⁶ Више о доситејевском типу језика в. нпр. у Ивић 1990; Суботић 2004.

⁷ Иако није централна тема овог рада, требало би нагласити да се српска писменост током друге половине 18. века није развијала као монолитна целина. Њена вишеслојност може се пратити са различитих аспеката: (1) са аспекта везе стилске епохе са књижевним језиком (диглосијом и рускословенским језиком у класицизму, моноглосијом и славеносрпским или доситејевским типом језика у предромантизму и сл., уз немали број варијација и модалитета; в. Павић 1991а; 1991б, Бјелаковић – 2020а), (2) из перспективе жанра (в. нпр. Толстој 1988;

Ако се пође од чињенице да је доситејевски тип књижевног језика био активан у српској писаној продукцији све до средине 19. века (па и касније), онда би централна поставка овог рада подразумевала следеће: утицај руског и рускословенског језика на лексичком плану био је присутан и у временима када они више нису били доминантни у српској култури, дакле, све до средине 19. века и прихватања српског језичког варијетета заснованог на вуковским поставкама као језичког стандарда. На основу свега наведеног, сасвим је извесно да су рускословенски и руски језички елементи били најстабилнији и најдуговечнији у оквиру доситејевског типа језика, тј. у домену лексике, репрезентоване лексичким славенизацима.

3. Лексички славенизми. У дијахронијској србистици славенизми се дефинишу на нешто другачији начин у односу на савремену славистику те се не посматрају као позајмленице из словенских језика, него у суженом значењу – најчешће као књишке категорије црквенословенског и/или руског порекла које су српским књижевним језицима 18. и прве половине 19. века обезбеђивале стилску компоненту узвишеног и одвајале га од вернакулара. Ипак, у србистици и данас није постигнут консензус у погледу појмове вредности славенизма те га аутори дефинишу на различите начине.⁸

3.1. У овом раду под лексичким славенизацима подразумевају се оне јединице лексикона славеносрпског и доситејевског типа језика које (иако словенског порекла или изворишта) нису биле део српског вернакуларног, него књишког језичког израза, а које су могле да представљају и сегмент наслеђа (из српкословенске писмености) и иновативног лексичког фонда (уведеног или преко рускословенског/руског језика у 18. и 19. веку или независним креирањем неологизама хибридног типа). У питању су, дакле, форме попут: *свешћеник*, *васкрснути*, *Васкрс*, *Бојојављеније*, *бденије*, *моленије*, *йоученије*, *ѿриказаније*, *сјасеније*, *воображеније*, *сочинишељ*, *возбужденије*, *человјечески*, *множесѣво*, *звјездоведец*, *ојисаније*, *всесилен*; *насѣојашчи*, *долѣи*, *ѿрви*, *рјад*, *человјек*, *љубов*, *между*, *часѣи* и др.⁹ Поред тога, под лексичким славенизацима у овом раду подразумевају се и лексеме у основи страног порекла, у чијој се структури препознаје књишки или руски елемент, нпр. *ѿланиљобије*, *маѣемаѣически*, *асѣрономически* и др. Представљајући, дакле, јединствену целину, састављену од наслеђене и иновативне лексике, овај је лексички слој давао српском језичком изразу 18. и прве половине 19. века атрибут књишког, узвишеног, интелектуалног и европејског јасно га одвајајући од вернакулара (в. Белаковић – Зорић 2021).

Због својих ненародних особина лексички славенизми су, уз традиционалну ћирилицу и нефонолошки правопис, били најпроминентнији књишки

Толстој 2004; Грицкат 1987; КРЕТШМЕР 1987; 1989; КРЕШМЕР 1990; КРЕШМЕР 1990; Милановић 2000; 2004; 2014б; Милановић – Белаковић 2016; Суботић 2003), (3) са аспекта интратекстуалне структуре (в. нпр. Милановић 2000; Белаковић 2012; 2019а; 2019б; 2020б; 2021; Милановић – Белаковић 2016) и др.

⁸ Више о тумачењима појма славенизам у србистици в. у Зорић 2013.

⁹ Због некодификованог правописа у српској средини 18. и прве половине 19. века, те различитих језика из којих су славенизми могли да потичу, примери се у овом раду наводе транскрибовано, према начелима датим у Младеновић 1979.

елементи у језику традиционалиста, на основу којих су се они у 19. веку јасно раздвајали од вуковаца.¹⁰ Ово је био и разлог због којег су славенизми током прве половине 19. века, поред графије и ортографије, постали окосница сукоба између вуковаца и традиционалиста. Другим речима, од тренутка када су, уз укидање старог писма и правописа, лексички славенизми уклоњени из система српског књижевног језика (показало се да је то крај седме деценије 19. века), у српској се култури и говори о конституисању вуковског језичког стандарда.

4. СТАТУС И ФУНКЦИЈА ЛЕКСИЧКИХ СЛАВЕНИЗАМА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ 18. И 19. ВЕКА. Лексички утицај руског и рускословенског језика у српској је култури био интензиван све до средине 19. века. Истовремено, он се манифестовао у виду прилично дивергентних матрица. Имајући у виду прилике на српској књижевнојезичкој сцени од мисије М. Суворова до конституисања књижевног језика вуковског модела, ова би се вишеслојност могла систематизовати у неколико категорија: (1) реактивирање наслеђених форми (уз увођење јединица са руском фонолошком лавираношћу), (2) попуњавање лексичких лакуна и формирање терминологије, (3) стилска улога, (4) посредничка улога у процесу позајмљивања стране лексике, (5) творбени узор.

4.1. РЕАКТИВИРАЊЕ НАСЛЕЂЕНИХ ФОРМИ (УЗ УВОЂЕЊЕ ЈЕДИНИЦА СА РУСКОМ ФОНОЛОШКОМ ЛАВИРАНОШЋУ). Прелазак са српске редакције на руску омогућио је изванредан континуитет средњовековном црквенословенском наслеђу не само током мисије Максима Суворова него и у потоњим деценијама. Ово се нарочито манифестовало на плану егзистенције појединих књишких лексичких форми, заједничких за српкословенско и рускословенско писано наслеђе. Са прихватањем рускословенског језика, наиме, многобројне српкословенске лексичке јединице наставиле су свој животни пут, сада под окриљем друге редакције, која им је и удахнула нову енергију реактивирајући их у пуном смислу будући да је српкословенска писменост крајем 17. и почетком 18. века била у силазној путањи, а број образованих поједница који су могли да га ревитализују у новој средини (Хабзбуршкој монархији) – све мањи. У питању су форме попут: *блаџообразни*, *боџовидни*, *движеније*, *мир*, *мирозданије*, *шеченије*, *безаконије* и сл. Поред тога, са усвајањем рускословенског и руског књижевног језика, у систем су улазиле и форме славенизама са типичним руским фонолошким карактеристикама, нпр.: *воображеније*, *сочинишељ*,

¹⁰ О томе колико су лексички славенизми представљали неопходан сегмент лексикона српског књижевног језика сведочи и податак да се и сам Вук у почетној фази свог рада (до 1818. г. па чак и у појединим сегментима *Српској рјечника*) ослањао на њих и употребљавао их у оним доменима лексикона где су постојале очигледне лексичке празнине – у терминологији и апстрактној лексици (в. Ивић 1986: 275; Милановић 2015). Поред тога, Вук је лексичке славенизме активирао чак и у ситуацијама где није било речи о структурним него социолингвистичким разлозима (нпр. приликом навођења титула пренумераната за прво издање *Српској рјечника* 1818. г.). Међутим, након објављивања *Рјечника* Вук заоштрава своје погледе на структуру будућег српског књижевног језика те славенизме уклања из система или их посрбљује дајући основне напомене о њима у својим елаборатима *Главне разлике између данашњег славенског и српског језика* (Караџић 1826) и *Главна сврцивања сушњестивийелни и ирилаташелни имена у српском језику* (Караџић 1828).

возбужденије, челољечески, множесїво, звјездоведец, всесилен, настојашчи, долїи, ѿрви, рјад, љубов, часїи и др. На тај начин, увођењем рускословенског језика не само да је обезбеђен континуитет у употреби одређених књишких лексичких форми, него је лексикон богаћен и модификован према руским обрасцима.

4.2. ПОПУЊАВАЊЕ ЛЕКСИЧКИХ ЛАКУНА И ФОРМИРАЊЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ. Развојни пут у прихватању рускословенског језика и његове имплементације у различите домене употребе писане речи (што је најпре реализовано у делима теолошког карактера, а потом и у другим жанровима)¹¹ успорен је и сведен на минимум с појавом просветитељских идеја у српској средини и увођењем славеносрпског језика у писану продукцију мирјана. Сличну судбину доживео је и тзв. славенизирани руски књижевни језик, који се током 18. века у српској култури појављивао углавном у делима историографског карактера.¹² Међутим, појава славеносрпског језика није означавала и раскид са рускословенским и руским. Рускословенски, као језик на којем су се све до средине 19. века стицала основна знања из читања и писања, и руски књижевни језик (жанровски разуђен) пружали су снажан ослонац српским ауторима у виду елаборираног лексикона, којим се у време конституисања славеносрпског језика српски вернакулар није могао похвалити. Такозване лексичке лакуне (тј. празнине), које су се манифестовале углавном у домену апстрактне лексике у оним сегментима писане продукције који су се разликовали од свакодневне комуникације и разговорног стила, често су се попуњавале славенизацијама. Поред тога, лексички славенизми били су неретко активирани (из стилских разлога или по аутоматизму, без свести о пореклу дате лексеме) чак и у случајима када је српски вернакуларни фонд обезбеђивао одговарајућу форму (нпр. уместо *међу* често се употребљавало *между*, уместо *ѿрви* – *ѿрви*, уместо *човек* – *человјек* и сл.). На тај начин, руски и рускословенски језик обезбеђивали су себи изванредан континуитет на српској књижевнојезичкој сцени све до средине 19. века омогућујући ауторима да на најбезболнији и најбржи начин учине свој језички израз лексички елаборираним и функционално поливалентним. Тако је просветитељски утилитаризам (без израженог пуризма према славенизацијама) донео огроман помак у писаној продукцији српске културе.

¹¹ Српско оригинално и преводилачко стваралаштво и писменост 18. и почетка 19. века обележено је, познато је, употребом рускословенског језика у различитим сегментима писане речи: (1) у текстовима књижевноуметничког профила (нпр. *Описаније свјатаѡ божїа ѡрада Јерусалима* С. Симеоновића (1748), *Поздрав Мојсеју Пуїнику* З. Орфелина (1757), *Горесни ѡлч* З. Орфелина (1761), *Велизарїи* П. Јулинца (1776), *Трагедија о смртии Уроша Цгаїаѡ* Ј. Рајића (1798), класицистичке оде Л. Мушицког и др.), (2) у администрацији (привилегије, званична документација и сл.), (3) у педагошким, научним и научно-популарним делима (*Калиѡрафија* З. Орфелина (1759), *Руководсїво к чесносїи и ѡравосїи* Атанасија Деметровића Секереша (1777), *Јесїесївословије* Павла Кенгелца (1811), граматике рускословенског језика С. Вујановског, А. Мразовића и др.).

¹² На овом књижевном језику (уз мањи или већи прилив црта из српског народног) написано је неколико текстова историјског профила (*Країкоје введенїе в исїорију ѡисхождеїїа славеносерїскаѡ народа* П. Јулинца (1765), *Исїорија о жїїїији и славних дїелах великаѡ ѡсударја имїераїѡра Пеїѡра Перваѡ* З. Орфелина (1772), *Исїорија разних славјанских народѡв, најїаче Болїар, Хорваїѡв и Серѡв* Ј. Рајића (1794–1795) и сл.).

Преводима публикација најразличитијих садржаја постављени су темељи савремене српске науке и публицистике, а недостатност у терминологији надокнађивала се различитим поступцима (позајмљивањем, творбом и полисемијом). У овим процесима преузимање славенизама представљало је један од поступака за изградњу термилошког апарата. Новије анализе термино-система у 18. и 19. веку указују на изузетно висок степен присуства славенизама у почетним етапама постојања славеносрпског и доситејевског типа језика да би се њихов број временом смањивао и био замењен интернационалним терминима или домаћом лексиком (уп. нпр. Бјелаковић 2017; 2022; Мацановић 2018). У наредној табели, ради илустрације наведених промена, приказан је развојни пут два савремена термина (домаћег и интернационалног): *помрачење* и *метеор*, посведочених у периоду од 1783. до 1867. г.¹³

ПОМРАЧЕЊЕ	1832, 1844, 1845, 1851, 1864, ДЈ 1867	затмјеније	1783
		затменије	1801, 1804
		помраченије	1824, 1850, 1852
		помрачаније	1844

МЕТЕОР	1844	бљудјашчи огоњ	1783
		воздушнаја огњенаја кугла	1783
		летушчи дракон	1783
		летушчи огоњ	1783
		огњенаја кугла	1783
		огњени шар	1803
		летушчи змај	1803
		букња	1824
		гореће брвно	1824
		сјајна кугла	1824
		ватрена кугла	1824, 1852, 1864
		летећи змај	1824
		скакајућа коза	1824
		факља	1824
ватрени змај	1832, 1864		
блудећа светлост	1832, 1864		

4.3. Стилска улога лексичких славенизама. Ранија истраживања текстова предстандардне епохе развоја српског књижевног језика недвосмислено су показала да су лексички славенизми имали и вишеслојну стилску функцију. Степен активирања славенизама у једном тексту често је, наиме, зависио од његове жанровске припадности и тематике (или тематске раслојености унутар једног текста), што се може уочити чак и у делима истог аутора: нпр. С. Стијовић (1992) утврдио је да је у Његошевим текстовима филозофског карактера, испеваних узвишеним тоном (нпр. у *Лучи микрокозма*)¹⁴ присуство

¹³ Подаци су преузети из Бјелаковић 2022.

¹⁴ На везу узвишеног стила у *Лучи микрокозма* и употребе славенизама указује и Б. Дабић (1984: 48).

славенизама много веће него у његовим делима наративног профила или песмама написаним у маниру народне усмене традиције, где се они готово и не појављују (нпр. у *Кули Бурџића*) (1992: 119–125). Слично наведеном, теолошка тематска лавираност у роману *Калуђер* Ј. Суботића допринела изразитијем активирању лексичких славенизама, за разлику од других Суботићевих дела (в. Милановић 2014а: 325).

Интензивније активирање славенизама везује се, као што је наведено у претходном поглављу, и за потребу изражавања апстрактног значења, што је текстовима давало посебну стилску димензију. На пример, Ј. Суботић је утврдила да у оним деловима басни Д. Обрадовића који се односе на тзв. наравоученија лексичких славенизама има далеко више него у почетним, наративним сегментима будући да је алегоријска структура поуке често захтевала лексику апстрактног значења (в. Суботић 1994):

ЛИСИЦА И ДРВЕНА ГЛАВА.

Лисица уће у дућанъ древосѣчца, и наће ту између остали вещи и едну дрвену главу весма майсторски садѣлану, кою э позадуго гледала и тамовамо преметала, но нечуюћи одъ нѣ никакве речи – туріе говорећи, о чудне главе безъ мозка!

Н а р а в о у ч е н і е .

Ово приличествуе онима, кои све свое достоинство у внѣшномъ украшенію полагају. Ово говорећи не похуждавасе, свакога по нѣговомъ чину и состоянію, пристойно одѣяніе и украшеніе. [...] Но само за внѣшнѣ украшеніе старатисе велико нешто у тому полагаати, и съ округли мустаћи, или обрвама, или калпакомъ, или перукомъ, или златоизвезенимъ алинама поноситисе, а о украшенію душе и памети, срца и нарава свои ни мало немарити, ту управъ принадлежи, о чудне главе безъ мозка. (ОБРАДОВИЋ 1788: 45–46)

Наглашена употреба славенизама, независно од тематике и жанра, била је типична за у наслове, посвете и спискове пренумераната, а објашњава се (1) тежњом аутора ка постизању узвишеног тона у почетним, најпроминентнијим деловима текста или (2) жељом ка изражавању дубоког уважавања према представницима вишег друштвеног сталежа – претплатницима и особама којима су дела била посвећена.

4.3.1. Изражена експресивност језичког израза у књижевним делима постизала се честом кумулацијом лексичких славенизама или њиховом употребом у синонимском низу (в. нпр. Цветковић 2006; Ивановић 2020):

Стихије: вода, ватра, и самъ воздухъ на бурномѣ мору, бяю му, колико су игда могле, вредъ и штету причиниле, и иманѣ нѣгово прогутале (Д. Исаиловић, *Уранија*, 1837; према Цветковић 2006: 480).

Наведена функција уочена је и у рубним књижевноуметничким жанровима, а добру илустрацију за такву употребу представљају некролози:

Отечестволюбива сердца усердно е Онѣ свему оному поспѣшавао, што бы собратію Его Сербле сретнїимъ учинити могло, кое е найветьма у Темишварскомъ Собору освѣдочіо. Чувствителанъ будутьи убоге е подкреплявао, потребитымъ давао, немотьне помагао, очаявше избавляю и утѣшавао, и гди бы годъ

присуствовао, свуда сретње око себе люде чинїо. Колико є грозны суза Фамїліа нѣгова за нимъ излила, толико га више Родъ Сербскїй прегорети неможе, правый бо и искренный Рода и Отечества Любитель быяше!! (НС, 1813).¹⁵

4.3.2. У књижевноуметничким текстовима славенизми су понекад представљали моћно стилематично средство у поступку карактеризације ликова и изражавања критичког односа аутора према друштвеним приликама (попут чувеног Ружичића из Стеријине *Покондирене њикве*), али и тежње ка изазивању комичног или комично-ироничног ефекта.

Поступак изазивања комичног ефекта био је чест, на пример, у драмама Ј. Стерије Поповића, а заснивао се на неспоразумима приликом употребе славенизама, које необразован свет није разумео те их је тумачио на себи близак начин: нпр. у драми *Лажа и њаралажа* славенизам „абије“ чује се и разуме као „гурабије“, „всује“ се интерпретира у значењу „псује“ и сл.¹⁶ Употреба лексичких славенизама ради постизања комично-ироничног ефекта уочена је, на пример, у *Ауџобиографији* Ј. Суботића, у примерима попут следећег: Заступници ти имају пре свега захтевати од господина Блажењејшаго... (в. Милановић 2014а: 326). Важно је напоменути и чињеницу да су се поједини писци друге половине 19. века служили сличним поступцима. На пример, у приповеткама и романима С. Сремца ликови свесно употребљавају славенизме како би указали на припадност вишем друштвеном слоју (в. Јовић 1997: 154–157). Све наведено упућује на закључак да су славенизми представљали моћно стилематично средство чак и у време када је вуковски народни језик стабилизовао своју употребу.

4.4. Посредничка улога у процесу позајмљивања стране лексике. Руско-словенски и руски језик одиграли су важну улогу у позајмљивања стране, пре свега интернационалне лексике, постављајући се у том процесу као језици посредници. О томе да се лексичко позајмљивање интернационализама (и изведеница од њих) није реализовало само преко немачког или латинског језика, сведоче бројни примери са руским фонолошким елементима и творбеним формантима, нпр.: планиглобије, барометр, *џланеџинаја* система; *џоџографическа* мапа, астрономически (или слично: синодически, антарктически, арктически, географически, барометрически, синодически, тропически, и др.).¹⁷ Наведени примери недвосмислено показују да су наведене форме преузимане из руске литературе, што упућује на претпоставку да су преко ње у српски књижевни језик могле ући и друге лексеме страног порекла, попут *маџемаџика*, *џеографија*, *асџрономија* и др. Овде нарочиту пажњу треба обратити на лексему *сисџема*, која је у форми са финалним вокалом -а била присутна у руском и латинском, али не и у немачком језику (нем. System), или пак на форму *барометџр* и немачки пандан – *Barometer*. Аналогних примера лексичких јединица за које је вероватније да су преузете из руског

¹⁵ Више о лексичким стилемама у некролозима првих српских новина в. у Милановић – Бјелаковић 2016, одакле је пример и преузет.

¹⁶ Више о поступку употребе лексичких славенизама у функцији карактеризације ликова и стварања комичних ефеката в. у Ромчевић 2004: 85; Зорић 2018.

¹⁷ Примери су преузети из Бјелаковић 2022.

лексикона има далеко више и оне указују на важну улогу коју је руски језик имао и у на овом пољу.

4.5. ТВОРБЕНИ УЗОРИ. Иако су од средине 19. века били у великој мери маргинализовани или уклоњени из система, поједини лексички славенизми послужили су као узор, који је након посрбљавања заживео и у потоњим временима: *созвездије* → *сазвежђе*; *време будућче* → *будуће време*; и сл. Ипак, велик број посрбљених славенизама није преживео. Уступио је место интернационализмима или домаћим кованицама, нарочито у научној номенклатури (в. Белаковић 2017; Маџановић 2018): *воздухокружје* → *ваздуха-кружје* → *ајмосфера*; *времја њреходјащче* → *време њреходеће* : *њрошло време* / *њерфекајњ*; *удареније* → *ударање* → *удар*: *акценатњ*, *најласак*; и сл. Понекад је овај процес трајао током више деценија, што је ради илустрације приказано и у наредној табели, у којој је наведен термилошки развој приликом номиновања појма *њривлачна сила* (посведоченог тек од 1864. године):¹⁸

ПРИВЛАЧНА СИЛА	1864	тјажест тјела	1783
		сила притјагателнаја	1801
		сила тјажести	1801
		привлачива сила	1824
		сила тежине	1824
		привлачителна сила	1844
		привлачење	1845
		привлачећа сила	1850
		средтотежна сила	1851
		сила привлачења	1858
		сила привлачна	1851
		сасредна сила	1864
		централна сила	1864
		привлачица	ДЈ 1867
		привлачна снага	ДЈ 1867
тежина	ДЈ 1867		

5. ЗАКЉУЧАК. Без обзира на то што је већина лексичких славенизама током и након Вукове реформе свесно искључена из српске језичке структуре или посрбљена и уклопљена у творбени систем српског језика, сама чињеница да су они српском књижевном језику више од сто година пружали снажан подстрек и полуку за богаћење лексикона и утицали на његов развој у различитим доменима (структурним и жанровским/стилским) упућује нас на недвосмислен закључак да је улога коју су рускословенски и руски језик имали у конституисању стандардног српског језика изузетно важна. Поред тога, није лоше још једном се подсетити чињенице да су у српском језику и данас живи они славенизми који су још у Вуково време били прихваћени у народу или пак они код којих руске црте нису биле очигледне, што им је и омогућило

¹⁸ Подаци су преузети из Белаковић 2022.

- Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- Ивић, Павле. Доситејева књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 19/2 (1990): 5–14.
- Ивић, Павле. *Прејелег историје српског језика*. Целокупна дела. VIII. Милорад Радовановић (ред.). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Јовић, Надежда. Славенизми у Сремчевим делима. *Књижевно дело Стивана Сремца – ново читање*. Лингвистичка секција. Зборник радова. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ, 1997, 145–159.
- Караџић, Вук Стефановић. Главне разлике између данашњег Славенског и Српског језика. *Даница. Забавник за јодину 1826*. 1 (1826): 41–69.
- Караџић, Вук Стефановић. Главна свршавања суштествителни и прилагателни имена у Српском језику *Даница. Забавник за јодину 1828*. 3 (1828): 1–135.
- Кречмер, А. Неколико напомена поводом 30-годишњег јубилеја истраживања славеносрпског доба. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XXXIII* (1990): 221–231.
- Кречмер, А. О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији). *Јужнословенски филолој* LVI/1–2 (2000): 543–559.
- Кулаковскиј, Платон А. *Начало руској школе у Србовъ въ XVIII вѣкѣ. Очеркъ изъ историји рускаго вліянія на югославянскія литератѹры*. Санктпетербургъ: Типографія императорској академији наукъ, 1903. <<https://digital.libsu.uni-sofia.bg/en/v/35600>> 25. 4. 2025.
- Мацановић, Ана. *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- Милановић, Александар. Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила. *Српски језик* V/1–2 (2000): 623–639.
- Милановић, Александар. Неке лексичке карактеристике новинарског подстила у предвуковском периоду. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 32/1 (2004): 211–221.
- Милановић, Александар. *Језик Јована Суботића*. Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет, 2014а.
- Милановић, Александар. Жанр као ресурс за истраживање историје српских књижевних језика у 18–19. веку. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 43/3 (20146): 175–180.
- Милановић, Александар. Рана Вукова језичка свест и статус славенизма (1814–1818). Нада Милошевић-Ђорђевић (ур.). *Вук Стивановић Караџић (1787–1864–2014)*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2015, 145–157.
- Милановић, Александар, Исидора Белаковић. Толстојева периодизација и питање жанра. Anatoľij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna Kretschmer (hrsg.). *Slavische Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen*. Teil 2. Славјанска духовна култура: етнолингвистическе и филологическе истраживања. Часть 2. Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj. *Philologica Slavica Vindobonensia*. Band 3. Frankfurt am Mein: Peter Lang, 2016, 197–217.
- Младеновић, Александар. О неким питањима и особинама славеносрпског типа књижевног језика. *Зборник за филологију и лингвистику* 21/1 (1978): 93–112.
- Младеновић, Александар. Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XXII/2* (1979): 95–129.
- Младеновић, Александар. *Славеносрпски језик*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине, 1989.
- [Обрадовић, Доситеј]. *Езюлове и ѿрочихъ разнихъ басноѿворцевъ, съ различни езика на славеносербски езикъ ѿреведене, садъ ѿрви редъ съ наравоучиѿелними ѿлезними изяснѿніами и насјаѿвѿнїами изаѿше и сербскои јуности ѿосвећене басне*. У Лайпсику: у Типографіи г. Јоанна Готлоба Еммануила Брајткопфа, 1788. <<https://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=770&m=2#page/6/ mode/2up>> 25. 5. 2025.
- Павић, Милорад. *Историја српске књижевности*. 3. *Класицизам*. Београд: Научна књига, 1991а.
- Павић, Милорад. *Историја српске књижевности*. 4. *Преромантизам*. Београд: Научна књига, 1991б.
- Ромчевић, Небојша. *Ране комедије Јована Стерије Појовића*. Библиотека Позоришна култура на тлу Војводине. Књ. I. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, 2004.
- Стијовић, Светозар. *Славенизми у Њеѿошевим ѿесничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1992.
- Суботић, Љиљана. Доситејева Басне и наравоученија (језичка анализа – релативне реченице). *Годишњак Филозофској факултетија у Новом Саду* 23 (1994): 45–51.

- Суботић, Љилана. Критички приступ проучавању историје (српског) књижевног језика. *Српски језик* VIII/1–2 (2003): 99–110.
- Суботић, Љилана. Из историје књижевног језика: „питање језика”. *Предавања из историје језика*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2004, 142–191.
- Толстој, Никита. И. *История и структура славянских литературных языков*. Москва: Наука, 1988.
- Толстој, Никита. И. *Сјудије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004.
- УЊЕГАУН, Борис. *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица српска – Орфелин, 1995.
- Фин, Моника. Венеција и српска књига. *Глас библиотеке: часопис за савремено библиотекарство* 19 (2012): 79–99.
- ХЕРИТИ, Питер. *Језичка разматрања*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 1999.
- ЦВЕТКОВИЋ, Ирена. Народне речи и славенизми као синоними. *Годишњак за српски језик и књижевност* XX/8 (2006): 477–486.

*

- КРЕЋМЕР, Ана. Nekoliko napomena povodom 30-godišnjeg jubileja istraživanja slavenosrpskog doba. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 33 (1990): 221–231.
- КРЕТSCHEMER, Анна. Српски књижевни језик у деценијама пре Вука (језичка анализа славено-српских текстова: проблеми и могућности). *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 17/2 (1987): 139–149.
- КРЕТSCHEMER, Анна. Схватања Доситеја Обрадовића о књижевном језику (теорија и пракса језичке употребе код Словена у 18. веку). *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 19/2 (1989): 61–68.

Isidora Bjelaković

THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN/RUSSO-SLAVIC LANGUAGE ON THE LEXIS OF THE SERBIAN STANDARD LANGUAGES OF THE 18TH AND 19TH CENTURY

S u m m a r y

In the 1730s, due to socio-political circumstances, Serbian Church Slavonic was replaced by Russian Church Slavonic. At the same time, the Russian literary language began to be sporadically activated in the Serbian cultural environment (in written production). As elaborate and functionally polyvalent, these languages played a very important role in the process of building certain segments of the lexicon in one of the Serbian literary languages of the 18th and 19th century – Slavonic-Serbian, Dositeyan, and even in the literary language based on Vuk Karadžić's vernacular principles. This paper systematizes and examines various types of the aforementioned influences up to the mid- 19th century: (1) reactivation of inherited forms (with the emergence of Russian phonological nuances), (2) filling in lexical gaps and forming terminology, (3) stylistic role, (4) intermediary role in the process of borrowing foreign vocabulary, and (5) formation models. The research was conducted to highlight the multifaceted and important role that the Russian Church Slavonic and Russian literary language played in constituting the lexical system of the Serbian literary languages in 18th and 19th century as well as in Standard Serbian language, regardless of the fact that most lexical Slavisms were consciously excluded from the Serbian linguistic structure during and after Vuk's reform or were adapted to Serbian and incorporated into the formation system of the Serbian language

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
isidora.bjelakovic@gmail.com

(Примљено: 10. јуна 2025;
прихваћено 4. новембра 2025)